

עימות והתקרבות ביחסי הסונים והשיעים: סקירת ספרות

ח'ליל דהאבשה

בשנת 1947 בקהיר הקימו השיח' מוחמד תקי קומי מאיראן, השיח' עבד אל-מג'יד סלים והשיח' מוחמד שלתות מאוניברסיטת אל-אז'הר את 'אגודת הקירוב בין האסכולות האסלאמיות' (ג'מאעת אל-תקריב בין אל-מד'אהב אל-אסלאמיה) – ארגון שמטרתו לקרב בין סונים ושיעים.¹ הארגון פעל עד למהפכה האיראנית ב-1979, אז השתנו יחסי השיעים עם העולם הסוני ופרץ מאבק גיאופוליטי ואידיאולוגי בין שני העולמות (Brunner, forthcoming: 4,7). עם זאת, המשיכה איראן לעודד את המגעים עם העולם הסוני, במיוחד אחרי מות מנהיגה והוגה המהפכה איתאללה ח'ומייני ב-1989. בהקשר זה הוקם בשנת 1990, ביוזמתו של איתאללה עלי ח'אמנהאי, המנהיג העליון של המהפכה האסלאמית באיראן, 'האיגוד העולמי לקירוב בין האסכולות המוסלמיות' ('אל-מג'מע אל-עאלמי לתקריב בין אל-מד'אהב אל-אסלאמיה'). ארגון זה הוציא לאור את כתב העת הירדע רסאלת אל-תקריב ('איגרת הקירוב').

בעשורים האחרונים זוכה הדוקטרינה השיעית להתעניינות רחבה בעולם בעקבות כמה הצלחות שרשמו תנועות שיעיות ברחבי המזרח התיכון: מהפכת 1979 באיראן, עלייתה של השיעה האת'נא-עשריה בעיראק ותפקידה בכינון השלטון החדש לאחר הפלת שלטונו של סַדַם חֶסֶן בידי ארצות הברית, התעצמותו של ארגון חֻזבַּאללה השיעי בדרום לבנון ותכנית החימוש הגרעיני של איראן. כל אלה, ובעיקר הלחימה של חזבאללה בישראל בקיץ 2006 (Brunner, forthcoming: 9) ותמיכת המשטר באיראן בכוחות ההתנגדות בעולם הערבי, ובמיוחד בתנועת חמאס בפלסטין ובחזבאללה בלבנון, הגבירו את אהדת העולם הסוני לשיעים, במיוחד בדרום לבנון ובאיראן.

חוגים רחבים בעולם הערבי והאסלאמי משתתפים בשיח על יחסי שיעים-סונים, ובהם מנהיגים רוחניים, פוליטיקאים, אקדמאים ואנשי ביטחון לאומי. גם ועידות, כינוסים, פורומים, אתרי אינטרנט ותכניות טלוויזיה בנושא מושכים קהל רב וזוכים להתעניינות חסרת תקדים. המשתתפים נחלקים בדרך כלל למחנות המייצגים עמדות מנוגדות: מן הצד האחד, תומכי הגישור והקירוב בין שני הזרמים,² הקוראים לאיחוד

1 להרחבה בנושא ולרשימה ביבליוגרפית מקיפה של ספרות בערבית ובשפות אירופיות שונות, ראו: Brunner, forthcoming: 4,7.

2 כלומר בין אהל אל-סונה לשיעה האמאמיה, ולפעמים גם לשיעה הזידיה. הסונים מגדירים את השיעים האסמאעילים, את העלולים ואת הדרחים 'ר'לאה' (כלומר, 'מגזרים' ובהערצת עליו, מי שמייחסים תכונות אלוהיות לאמאם), והם נותרו מחוץ למסגרות הקירוב בכל הזמנים. להרחבה ראו: Brunner, forthcoming: 1.

שיאפשר לאומה האסלאמית להתמודד עם אויביה מבחוץ; ומן הצד האחר, הקנאים המתנגדים לרעיון הגישור ועומדים על בלעדיותה של משנתם. לצד שתי הקבוצות האלה אפשר להבחין גם בגישה שלישית, גישה שיש לה תומכים הן בחוגים עממיים הן בחוגים אקדמיים. אלה טוענים שהוויכוח בנושא זה מאולץ, משרת מטרות פוליטיות צרות (בעיקר של מנהיגים בעולם הסוני) ומסיח את הדעת מהאויב המסורתי של הערבים והמוסלמים במזרח התיכון – 'הישות הציונית'.

למרות מאמצי הקירוב, הזוכים לעידוד מצד מנהיגים דתיים מזרם הַנְסִיָה (דרך האמצע), ובהם השיח' יוסף אל-קַרְדָאִי, נראה שהפערים בין הסונים לשיעים בסוגיות תאולוגיות ופוליטיות אינם ניתנים לגישור בשלב זה,³ במיוחד בעת שבמדינות ערביות רבות, ובראשן מצרים וסעודיה, מתפרסמת ספרות אנטי-שיעית במימון הממשלות ומוסדות דת שונים.⁴ מרבית הספרים האלה הם ספרים פולמוסיים או תעמולתיים, המופצים בתפוצה רחבה ויערם העיקרי, הן בארצות הסונה הן בארצות השיעה, הוא הקהל הרחב. לדוגמה, באתרי העלייה לרגל בַּחג'אז מחולקים עשרות ספרים המתריעים מפני התפשטות השיעה. הכותבים הם ברובם אנשי דת, והם מבססים את טענותיהם על טקסטים דתיים ומבליטים את ההבדלים בין הצדדים.

בעת האחרונה נפוצה במצרים כתיבה עיתונאית המתריעה בפני מנהיגי האומה, ובמיוחד בפני ראשי אל-אזהר, מפני פעילות מיסיונרית שיעית בסביבת האתרים הקדושים שהוקמו בקהיר בתקופת שלטונה של השושלת הפאטמית, בשנים 969-1171 לסה"נ. הבולט באתרים אלו הוא אל-אזהר, המרכז הלימודי הרוחני השיעי, שהוקם לצד אתרים קדושים לשיעה – קבר אל-סִידָה זֵינַב (מתה 681), בתם של עֲלִי בֶן אַבִי טַאֲלַב ואשתו פֶּאטְמָה (בת הנביא מוחמד), ואתר הקבורה של ראשו של חֲסִין בֶן עֲלִי במסגד אלחוסייין, שנבנה בשנת 1154.

שלא כמו במצרים, בסעודיה חיים שיעים רבים, בעיקר במחוזות המזרחיים של הממלכה. תושבים אלו מזדהים עם אחיהם השיעים בעיראק ובמפרץ, ובשל כך הם מקור לדאגה לשלטון הסוני-הַנְהַאֲבִי, המטיל ספק בנאמנותם כלפיו. אולם גם מדינות ערביות 'נטולות שיעים' (כמו ירדן, סודאן ומדינות צפון אפריקה) ומדינות ערביות

3 אל-קַרְדָאִי הוא מגדולי פוסקי ההלכה הסונים ומשמש יו"ר 'ארגון העולמא המוסלמים העולמי' ('אל-אַתְחָאד אל-עֵאֲלָמִי לעֵלְמָא אל-מַסְלָמִי'). אל-קַרְדָאִי, שהיה אופטימי כאשר לסיכויים ליישב את המחלוקת בין הסונה והשיעה עד סוף שנת 2006, תקף בינואר 2007 את המדיניות האיראנית באזור והגדיר את המיסיון השיעי בארצות הסונה ואת גירוף הַסֻּחָבָה 'קווים אדומים שאסור לחצותם' (9: Brunner forthcoming). אל-קַרְדָאִי חזר על דבריו בחודש מרץ 2009, ועידת 'מרכז המחקרים האסלאמיים' ('מֶגֶז' אל-בַּחַת' אל-אַסְלָאמִיָה') בקהיר, ודיבר במפורש על הצורך לעצור את הסכנה השיעית המתעצמת.

4 על כתיבה סונית דריקלית על שיעה ועל שיעים, ראו: Litvak 2009: 293-314.

ששיעור השיעים בהן גבוה (ובהן בחריין, כווית, לבנון, תימן ונסיכויות המפרץ) משתתפות בתעמולה האנטי-שיעית.

'הבעיה השיעית' בלטה גם בלחימתו של השלטון המרכזי בתימן במורדים החות'ים (שיעים) במדינה. המאבק קיבל תהודה אזורית עם זליגת הלוחמה לשטחי סעודיה בחודש נובמבר 2009, שהובילה את המדינות החברות בארגון ה-GCC (מועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ הערביות) לתמוך בזכותה של סעודיה להגן על שטחה. הלחימה המקומית השתלבה במאבק השיעי-סוני באזור לאחר שריאד האשימה את טהראן בחתרנות ובתמיכה במורדים החות'ים, ובתגובה לכך הוזהיר שר החוץ האיראני מנוצ'הר מתפי את שכנותיה של תימן מפני מעורבות בענייניה הפנימיים של תימן.⁵

בסקירה זו אדון בארבעה ספרים העוסקים ביחסי הסונים והשיעים, ספרים שראו אור בערבית בשנים האחרונות. שניים מהספרים הם פרי עטם של כותבים סונים, ושניים יצאו מתחת ידיהם של כותבים שיעים – האחד לבנוני והשני איראני. כל הארבעה הם בעלי השכלה אקדמית (ולא רק דתית) ונחשבים לכותבים מתונים המביעים בדרך כלל כבוד לזולת והכרה בדרכו. כל אחד מן הכותבים הצהיר על אובייקטיביות כלפי מושאי מחקרו.

1. נְאִלִי נֶסֶר, סְחֹנֹת אֶל-שִׁיעָה – אֶל-סְרָאעָא דְאַחִיל אֶל-אֶסְלָאם וּפִינַף סְתָרֶסֶם מִסְתָּקְבֵל אֶל-שָׂרֶק אֶל-אֶנְסָס (תחיית השיעה: המאבקים בתוך האסלאם וכיצד ישרטטו את עתיד המזרח התיכון), (תרגום מאנגלית: סאמי אל-כַּעֲזִי), בירות: דאר אל-כַּתָּאב אל-עַרְבִי, 2007, 286 עמ'.

ואלי נסר, יליד 1960, הוא חוקר איראני-אמריקני בכיר בבית ספר פלטשר למשפט ודיפלומטיה באוניברסיטת טאפטס (Tufts) בבוסטון, ארצות הברית, ומתמחה ביחסים בין-לאומיים בהקשר המזרח-תיכוני והאסלאמי.

לטענתו של נסר, השסע הסוני-שיעי הוא השסע המסוכן ביותר בתולדות האסלאם. נסר מקביל את הפילוג בין שני הזרמים האלה, פילוג שהתרחש כבר בשלב מוקדם בהיסטוריה של האסלאם, לפילוג בין הכנסייה הנוצרית הקתולית לכנסייה הנוצרית הפרוטסטנטית. יסוד הפילוג, לדעתו, אינו בשאלת זהותו של השליט המוסלמי, אלא בשאלת מהותו – הסונים רואים בק'ליפה לא יותר ממנהיג פוליטי, ואילו השיעים מייחסים לאִמָּאם, צאצא הנביא, קדושה וחסיונות מטעויות בחסד

5 ראו: 'מתפי יחד' מן תרח'ל ג'ואר אל-ימ', אל-ג'זירה, 10.11.2009, <http://www.aljazeera.net/NR/ezeres/753CAA96-571B-4ECF-A08B-7BBF1E3200A4.htm>

הבורא. בספרו תחיית השיעה נסר טוען שהסכסוך בין הדוקטרינות הסונית והשיעית והתפשטות השיעה בשנים האחרונות הם תוצאות ישירות של מלחמתה של ארצות הברית בעיראק. לדעתו, מלחמה זו הפרידה בין המזרח התיכון הישן, שההגמוניה בו הייתה ערבית-סונית, לבין המזרח התיכון החדש – השיעי כזהות.

בספר תחיית השיעה תשעה פרקים ורשימה ביבליוגרפית מרשימה ומגוונת. הפרק הראשון עוסק בדוקטרינה השיעית ובמהותה, ביחסים בין השיעים לסונים ובהבדלים ביניהם. הפרק השני עוסק בהתפשטות האסכולה השיעית, בתפנית שחלה בה אחרי היעלמו של האמאם השנים-עשר (בשנת 874 לסה"נ), בשינויים שחלו בתרבות הפוליטית השיעית מהמאה העשירית ועד לפלישת המונגולים לעיראק באמצע המאה השלוש-עשרה, באימוץ המדינה הספנית את האסכולה השיעית במאה השש-עשרה (מסיבות פוליטיות, לטענתו), ובקשר שבין הדוקטרינה השיעית לאיראן, למרות שורשיה העמוקים בעיראק.

בפרק השלישי נסר טוען שהשיח הלאומי נכשל בניסונו להכיל את השיעים כעודו נאבק באימפריאליזם המסורתי. מאבק זה הוליד משטרים סמכותניים הנאמנים לאסכולה הסונית השלטת, והצמיח חתרנות מצד קבוצות של בני מיעוטים ושל בני אסכולות אחרות – ובראשן האסכולות השיעיות. הפרק הרביעי עוסק במהפכה האסלאמית באיראן ובשינויים שהתחוללו בעקבותיה בשיעה, כגון המעבר לאקטיביזם פוליטי וייסוד שלטון אנשי הדת.

הפרק החמישי נוגע במאבק הפוליטי בין איראן לבין המדינות המוסלמיות הגדולות, סעודיה ומצרים, על הנהגת העולם המוסלמי; בהתפשטות השפעת איראן והשיעה על הנעשה באזור; ובניסיונותיהן של מדינות אחרות, בעיקר סוניות, לבלום את התפשטות השיעה בדמותה האיראנית. בפרק השישי המחבר גורס שהמאבק בין הסונים לשיעים הוא שעשוי לעצב את עתיד המזרח התיכון, ולא דווקא הדמוקרטיה האמריקאית החדשה – זו שהתגבשה אחרי 11 בספטמבר 2001, ורואה בעצמה שיטת ממשל אוניברסלית המתאימה לכלל החברות האנושיות, ובהן החברה המזרח תיכונית, ומחסום בפני העריצות והרודנות. בהקשר זה המחבר גורס שהפלישה לעיראק בישרה את התחלת התפשטותה של השיעה ואת התחזקותה, ושהציבור השיעי, התנועות הפוליטיות והממשלות השיעיות מסכימים הסכמה גורפת על הצורך בשימור הישגי השיעים, ובראשם על השלטון בעיראק. פלישה זו גם הבליטה שהנהגתו של איתאללה סייטאני בעיראק היא פרגמטית והגונה, ושמדובר במנהיג שיעי שדרכו ומשנתו שונות מאלו של ח'ומייני באיראן וגם מהרדיקליות של חזבאללה בלבנון. במיוחד זכורה קריאתו למיליוני השיעים, גברים ונשים, לצאת לקלפיות בבחירות הדמוקרטיות הראשונות ב-2005, בחירות שבעקבותיהן אכן הגיעו השיעים לעמדות השפעה חסרות תקדים במוסדות המדינה המרכזיים, ובכלל זה בפרלמנט.

הפרק השביעי בספרו של נסֵר דן בהפיכתה של עיראק לישות הערבית השיעית הראשונה, ובהשפעתו של מהלך זה על היחסים בין הסונים לשיעים במדינה. הפרק עוסק גם באי־ההשלמה של המיעוט הסוני עם המהפך השיעי, אחרי כשמונה עשורים של שלטון סוני ברוב השיעי, אי־השלמה שהזינה את האלימות ואת מלחמת האזרחים. הפרק גם מציג את הזרמים הפוליטיים המשפיעים בקהל השיעי, הן הדתיים הן החילוניים, ואת משקלם במשחק הפוליטי בעיראק.

בפרק השמיני עוסק המחבר באינטרסים האיראניים באזור כולו, ובעיראק השיעית בפרט, בקשר בין העם האיראני לעם העיראקי ובהשפעתם התרבותית, החברתית והכלכלית זה על זה אחרי פתיחת הגבולות בעקבות הפלת משטרו של סֵדאם חסין ב־2003. הוא גם דן בהידוק קשריה של איראן עם הקבוצות השיעיות השונות במזרח התיכון.

הפרק התשיעי והאחרון מציג את המאבק בין הסונים לשיעים על עתיד המזרח התיכון ועל קביעת זהותו אחרי הפיכתה של עיראק לישות שיעית בזכות הייצוג הרמוקרטי. בפרק מתוארת גם השפעתה של התפתחות זו על מערכת היחסים בין עיראק השיעית החדשה למדינות הערביות הסוניות השכנות, ותביעת השיעים תושבי מדינות אלו ליישם גם במדינותיהם רפורמות דמוקרטיות העשויות לסייע להם לתפוס עמדות מפתח והשפעה.

2. אַחַמַד עַבְד אל־רַחֲמַאן, אֶל־שִׁיעָה וְאֶל־סֻנְהָ, דִּרְאסָה מְקַאֲרָנָה (השיעה והסונה, מחקר השוואתי), אֶל־קַאהֶרָה: מִכְתֶּבֶת וְהַבָּה, 2008, עמ' 360.

ד"ר אחמד עבד אל־רחמאן, סוני בהשתייכותו ומחברם של עשרות ספרים על ההגות האסלאמית בסעודיה ובמצרים, טוען ש'המוסלמים עומדים מול סכנה ממשית בעיראק, בפלסטין, בלבנון, באפגניסטן ובסומליה' (עמ' 14). על כן הוא קורא למשכילים שבהם – חכמי הדת, המטיפים, הסופרים והוגי הדעות – לגנות את ההקצנה ואת ההסתגרות של בני שני הזרמים באסלאם ובכך לתרום לאחדות האומה המוסלמית. הוא אף מבקר את מי שמסיתים את הזרמים זה כנגד זה ומכנה את מי שמאשימים את בני הזרם השני בכפירה ומתירים את דמם – 'בורים'.

המחבר סוקר את הפולמוס הארוך בין הסונים לשיעים ואת התפתחותו ההיסטורית – החל ברצח עֵת־מָאן בן עֶפְאן בשנת 656 לסה"נ, דרך העימות בין האַמִּיִּים לחסידי בית עלי על רקע הטבח בחסין בשנת 680, הקרבות העזים בין העוסמאנים והספרים השיעים באיראן במאה השש־עשרה, מתקפות הַנְּהֶאֱפִים על האתרים הקדושים לשיעה בעיראק בראשית המאה התשע־עשרה, וכלה במהפכה האיראנית ב־1979 ובהסלמה ביחסיה של איראן המהפכנית עם המשטרים הערביים

הסוניים באזור ובראשם משטרו של סדאם חסין. כידוע, נלחם חסין באיראן בתמיכה ערבית רחבה במשך שמונה שנים (1980-1988), על רקע החשש מהפצת עקרונות המהפכה למפרץ ולמרחב הערבי.

לטענתו של עבד אל-רחמאן, הקיצונים משני הצדדים בונים את גרסותיהם על שקרים, על טעויות ועל הגזמות המזינים את השנאה ביניהם. המחבר אף מציע מתודולוגיה ישנה שתעזור לזרמים להתגבר על המשבר כיניהם – על פי הצעתו על שני הצדדים לקבל את כל הטיעונים והמסורות השיעיות והסוניות העולים בקנה אחד עם הקוראן ועם החדית' המהימן ('אל-סחיח'). הוא מציע להשתמש כתבונה, בשיקול דעת מקצועי ובהגיונות בבחינת החדית' ובמיונו, להשתחרר מכבלי מורשת העבר המדמם ולהתעלם מהשתייכותם הדתית של מוסרי החדית' בקביעת דרגת מהימנותם. לטענתו יש לחשוף את המשותף לשתי האסכולות ולהדגיש אותו, ולא לשאוף 'לקרב' בין הזרמים באופן מאולץ – שאיפה שהוא מזהה בה חנפנות וצביעות, ושאיננה בת השגה לנוכח הפערים הגדולים באמונה ובתודעה הדתית.

בספר הקדמה ושלושה עשר נושאי דיון (מעין פרקים). בהקדמה כותב המחבר שלפיצול אומת המאמינים היו השלכות הרסניות. הפרקים מחולקים לנושאים: ארבעת הפרקים הראשונים עוסקים בדיונים בין הסונים לשיעים באשר לח'ליפותם של הח'ליפים הראשונים – אַבּוּ בַכּר, עֶמַר בן אַל-ח'טאב, עת'מאן בן עפאן וע'לי בן אַבּי טאַלֵב; הפרק החמישי עוסק בהגדרת הח'ליפות (לטענת השיעים); הפרק השישי והפרק השביעי עוסקים ב'מגזימים' (ר'לאה) – מי שמייחסים לע'לי ולאמאמים תכונות אלוהיות – ומגנים אותם; הפרק השמיני דן במעמד השיעה האמאמיה בעיני החסידים הסונים; בפרק התשיעי המחבר דן בשנים-עשר האמאמים, ובעיקר באמאם השנים-עשר, מוחמד בן אַל-חַסֵן אַל-עַסְכַּרִי אַל-מַהְדִּי, שלפי המסורת השיעית נעלם בשנת 874 לסה"נ בהיותו בן תשע, ומצדד בסונים המתכחשים לו; מהפרק העשירי ועד הפרק השנים-עשר עבד אל-רחמאן עוסק במחלוקות הלכתיות בין הסונים לשיעים, ובפרק השלושה-עשר נסקרים מאמצי הקירוב בין שני הזרמים מאמצע המאה העשרים ועד ימינו אנו.

המקורות שהספר מתבסס עליהם כולם ערביים ומרביתם שייכים בבירור לאסכולה הסונית. אין כל ספק שהמחבר מבטא תמיכה ברורה בסונים וביקורת כלפי השיעים.

3. מוחמד סלים אל-עווא, אל-עלאקה בין אל-סנה ואל-שיעה (הקשר בין הסונה והשיעה), אל-רבאט: דאר אל-זמן, 2007, 106 עמ'.

מוחמד סלים אל-עווא, הוגה דעות מצרי חשוב, כתב ופרסם עשרות ספרים ומאמרים בין-תחומיים בענייני חברה ומשפט בעולם המוסלמי. אל-עווא כיהן במגוון תפקידים

מפתח, וכעת הוא משמש המזכיר הכללי של האיחוד העולמי של חכמי הדת המוסלמית וראש עמותת 'מצרים לתרבות ולדיאלוג'. חיבורו, הכתוב בסגנון עיתונאי-חדשותי, מבוסס על נייר עמדה שהציג באגודת העיתונאים בקהיר בספטמבר 2006. בנייר עמדה זה קרא לקירוב בין הסונים והשיעים, בעיקר במזרח התיכון האסלאמי.

אל-עווא מתמקד בשיעה האמאמיה, הן משום שרוב השיעים באיראן, בעיראק, בלבנון, בסוריה ובמדינות המפרץ משתייכים אליה, הן בשל פעילותה הפוליטית והג'האדיסטית. המסמך דומה בתוכנו למסמך העקרונות של אל-קרדאוי וקורא לסבלנות,⁶ לדיאלוג פתוח בין הזרמים גם בנושאים הלכתיים שנויים במחלוקת ולשיתוף פעולה לקידום הנושאים המוסכמים. אל-עווא מבקש לעודד את האג'ת'האד (כלומר, את פירוש המקורות ההלכתיים מחדש), שהוא בעיניו מפתח לקירוב וכלי יעיל בדרך לזיהוי היסודות ההלכתיים המשותפים בנושאים הגורמים לניכור ולהתרחקות בין שני הזרמים. אל-עווא טוען שהמשותף לשני הזרמים רב על המבדיל ביניהם, וקורא להכיר בלגיטימיות של השונות בין הזרמים מתוך גישה פלורליסטית. המסמך, הבוחן את נקודות ההסכמה בין הצדדים ואת הנקודות השנויות במחלוקת, פותח גם הוא בתיאור הסיבות שהביאו לפילוג ההיסטורי ולמיתוסים הנלווים לו.

ראשית, אל-עווא טוען שכל המוסלמים מתעניינים בעימות הסוני-שיעי, ובינתיים יצרני מחלוקות פועלים לחבל באחדות האומה ומנצלים את המאבק הפוליטי בעיראק להזנת השנאה. גורמים אלו פועלים, לדבריו, גם כדי לטשטש את הניצחון של ה'מקאנמה אל-אסלאמיה' (ההתנגדות האסלאמית) בדרום לבנון על ה'ציונים'. שנית, המחבר מרגיש את המשותף לסונה ולשיעה האמאמיה: האמונה באלוהים ובנביאו מוחמד, האמונה שהקוראן הוא דבר אלוהים והאמונה ביסודות הדת האחרים (אל-אסול), ובהם תפילה, צדקה ועלייה לרגל. הוא קורא למאמינים לחדול מהרגליהם המעוררים שנאה בין הצדדים. לדידו המחלוקת בין הסונה לשיעה אינה גדולה מזו שבין ענפי הדת (אל-פרוע), והטענה שההבדלים גדולים יותר מקורה בדעות קדומות ובאמונות טפלות משני הצדדים. את העולמא הסונים הוא מאשים שהם מתעקשים לטעון שהשיעים אינם מכירים בקוראן כפי שהוא, ואילו השיעים אשמים, לדבריו, בחזרה על הטענה שהסונים מסתירים את מִסְתָּח פֶּאטְמָה – ספר שמימי שניתן, כביכול, לפאטמה.

מכאן אל-עווא עובר לעסוק בסירובם של הסונים להכיר בעיקרי האמונה השיעית, ובראשם בזכות ההנהגה (האמאמה) של צאצאי עלי ופאטמה, חסינות האמאמים בפני חטאים (העֶסְמָה), התקיה (שמשמעותה זהירות והסתרת האמונה מפני סכנה והתנכלות), והאמונה באמאם הנסתר. הוא מזכיר את מנהג גידוף הֶסְחָאבָה (מנהג השיעים לגרף

את חברי הנביא, ובראשם את אבו בכר ועמר, ולהאשימם בכפירה, בסילוף הקוראן ובגזל השלטון מעלי ומכני ביתו) וטוען שהוא המנהג המעורר, יותר מכול, את זעמם של הסונים בכל העולם. אל-עווא טוען שאפשר להגיע לפשרות ולפתרונות ביניים, כמו לוותר על גידוף הסחאבה, שהוא אך מנהג, ולא אחד מעיקרי האמונה השיעית. לדבריו, מגמת שינוי בעניין זה ניכרת באיראן הודות למאמצי הקירוב, והוא מצדד בעולמא סונים שמעידים על כך, ובראשם יוסף אל-קרדאוי והמופתי של מצרים, שיח' עלי גמעה. אל-עווא אינו דן בפשרות בתחום האמונות הבסיסיות, משום שהוא יודע מראש שהפערים בתחום זה גדולים יותר וסיכויי ההצלחה קלושים. לבסוף אל-עווא חוזר וקובע שהפוליטיקה היא הסיבה היחידה למחלוקות ולפילוגים בעולם המוסלמי, הן בראשית האסלאם הן בימינו אלו.

הפתרון שמציע אל-עווא למחלוקות מוטל ברובו על אנשי הדת השיעים. הוא קורא להם לנקוט באג'ת'האד ומביא דוגמאות לפסיקה שיעית שיש בה משום התקרבות לעמדות סוניות. הראשונה היא פסיקתו של איתאללה ח'ומייני הקובעת שהנהגת המדינה המוסלמית תהיה נתונה בידי מלומד ראוי (פִּקִּיה) בהיעדרו של האמאם, ואחריה – פסיקתו של איתאללה שריע'ת'מַדַּארי שראה בשלטון העם דרך בחירת נציגים פתרון הולם למדינה המוסלמית ויצא נגד רעיון שלטונו של איש הדת (נִלְאִית אל-פִּקִּיה). שלא כמו רוב חסידי הקירוב, שעניינם היה לקרב בין הדוקטרינות, אל-עווא, המודע לכך שקשה לשנות רעיונות ועקרונות מקובעים, קורא לקירוב בין חסידי האסכולות ולא רק בין האסכולות עצמן. הדיו של קול זה נשמעים יותר ויותר.

4. חִידֵר חֲבַאלֶלֶה, נְזוּרִית אל-סֵנָה פִי אל-פֶּכֶר אל-אִמָּאמִי אל-שִׁיעִי, אל-תַּכְּוֵן ואל-סִידוּרָה (תורת הסונה בהגות השיעית האמאמית, ההתהוות והתהליך), בירות: אל-אִנְתֶּשָׁאר אל-עֶרְבִי, 2006, 845 עמ'.

מחבר הספר, חבאללה, הוא שיעי יליד לבנון, רפורמיסט בהשקפותיו. חבאללה הוא מרצה בתחומי מדעי המשפט וההגות הדתית במרכז לימודי הדת האוניברסיטאי השיעי 'אל-ח'וּנָה' שבִּעֵיר הַקוּדֶשֶׁ קָם באיראן. הוא שותף בעריכתם של כתבי עת העוסקים בשריעה באיראן, עורך את כתב העת השיעי החשוב אל-מִנְהַאג' ('הדרך הברורה') ואת כתב העת השיעי נְסוּס מַעְאֲסֶרָה ('טקסטים מודרניים') בכירות. חבאללה ידוע בכתיבתו הענפה – הוא כתב ופרסם עשרות ספרים ומאמרים, וכן תרגם חיבורים חשובים מפרסית לערבית.

ספרו זה עוסק בתפיסת ההגות הסונית בקרב מלומדים שיעים במרחבים גיאוגרפיים שונים ובתקופות שונות. חבאללה מתבסס על מאות מקורות, ברובם שיעיים, ועומד על ההבדלים בין עולמא שונים ביחסם למסורת (החדית') של הנביא, של בני ביתו ושל הסחאבה.

כתיבתו של חבאללה ביקורתית – הוא בוחן את המורשת הסונית כתוצר אנושי תלוי מקום וזמן ולא כמסורת קדושה. הוא מבקר את המחקר המערבי בטענה שהוא משקיע את כל מאמציו בחקר האסלאם על פי מקורות סוניים, ושהוא רואה את המורשת השיעית בעיניים סונית ומנקודת מבט אוריינטליסטית. ובכל זאת, חבאללה מקבל חלק מן הביקורת המערבית של החוקרים, למשל את הטענה שהמועד המאוחר בו נערך החדית' השיעי והעלה על הכתב (המאה התשיעית) פגע באותנטיות שלו.⁷

בספר זה שבעה פרקים ובכל אחד מהם המחבר סוקר את היחס לסונה בתקופה אחרת בהיסטוריה השיעית ועומד על תרומתם המיוחדת של המלומדים השיעים באותה התקופה. הפרקים מסודרים על פי סדר כרונולוגי: הפרק הראשון נפתח בשנות חייהם של הנביא ובני ביתו, ובראשם עלי בן אבי טאלב, ומסתיים בשנת 874 לסה"נ, כלומר ב'היעלמות' האמאם' (אל-י'יבה). הפרק השני עוסק במלומדים שהנהיגו את השיעים אחרי היעלמות האמאם ופיתחו את ההלכה והתאולוגיה בשיעה, ובהם אל-סְדוּק (מת בשנת 991 לסה"נ), אל-מֶפִיד (מת בשנת 1022 לסה"נ), אל-מֶרְתָדָא (מת בשנת 1044 לסה"נ) ואל-טוּסִי (מת בשנת 1067 לסה"נ), שפעלו בכגדאד ובנג'ף שבציראק ופיתחו את מדע ההלכה השיעית ואת האג'ת'האד, ולבסוף – באבן טאוּסִי (מת בשנת 1274 לסה"נ) ובאל-חֶלִי (מת בשנת 1326 לסה"נ). פרק זה מתחקה אחר שורשי הוויכוח בין הזרם האסולִי, הדוגל בכוחו של השכל ובשיקול הדעת של המלומדים בנושאים ההלכתיים, לזרם האח'בארי, הדבק במסורות מפי אמאמים ומתנגד לאג'ת'האד של המלומדים.⁸ יוכוח זה נמשך עד ימינו, למרות הדומיננטיות של הזרם האסולִי בנושאים ההלכתיים בשיעה, במיוחד במאתיים השנים האחרונות.

הפרק השלישי דן בתקופת המדרסות של אל-חֶלִי וְגַ'לַּל עֶאמֶל, מאמצע המאה הארבע-עשרה ועד סוף המאה השש-עשרה לסה"נ, ובתוצר הרעיוני שלהן המשפיע עד ימינו אנו. הפרק הרביעי דן בזרם האח'בארי, שפעל באיראן והתפשט לבחריין ולכַרְבֵּלָא, ובהתנגדות לו בשיעה עצמה; בקשר שלו עם הסְפוּוּיִם; בניתוק היחסים עם אַהֵל אל-סוּנָה; ובמפעלו של המלומד אל-חֶלִי עֶלִי בן אל-מֶטְהֵר (מת בשנת 1325 לסה"נ). אל-חֶלִי נולד בעיר חֶלָה שבציראק והיה לגדול המלומדים והמנהיגים השיעים בתחומי ההגות והאג'ת'האד. הוא נהג לקרוא לפתיחות ולחופש חשיבה גם בתחום ההגות הדתית ולפתיחת השיח בפני האסכולות האחרות, ובהן הסונה.

בפרק החמישי מתוארת השפעת הפילוסופיה על לימוד המורשת הסונית בכתבי המדרש השיעיים (אל-ח'וזה) מסוף המאה השמונה-עשרה ועד המאה העשרים ואחת

7 המחבר מפנה לביקורת הסונה בחיבורים האלה: [1889-1890]; Goldziher 1971 [1890]; Schacht 1967; [1943]; Graham 1977 [1890].

8 עוד על האסכולה האח'בארי, ראו אצל Gleave 2007.

לסה"נ. הפרק השישי עוסק בביקורת העכשווית על הסונה בבתי המדרש השיעיים ומחוצה להם, ובפרק השביעי והאחרון מוצגים היבטים שונים בהשקפת העולם של מלומדים סונים, בנוגע לחיי יום-יום, לרפואה ולחברה.

ייחודיותו של הספר נזרית אל-סנה היא קריאתו הברורה לקידום העיסוק במסורת הסונית, בעיקר בקרב החוגים הדתיים המובילים בלימודי הלכה. מחבר הספר תובע מהם לבחון את המסורת הזאת בהקשרים היסטוריים משתנים, תלויי מקום וזמן, ולא כטקסטים מקודשים שאין לערער על אמינותם ודיוקם.

לסיכום, הוויכוח והעיונות בין הסונים לשיעים קדום כקדמותו של האסלאם. לאורך השנים ידע הוויכוח עליות ומורדות והוא גבר ונחלש. בימינו נמצא העיונות הזה בלב הדיון והוא זוכה לסיקור רחב גם בזכות אמצעי הטכנולוגיה הגלובליים. העיונות גורם למתח רב במזרח התיכון של ימינו, ונראה שהשפעתו על המאמינים, על אנשי הדת, על החוקרים, על העיתונאים ואף על הפוליטיקאים והמדינאים תמשיך לעצב את עתידו של המזרח התיכון.

ביבליוגרפיה

אל-קרדאוי, יוסף, 2006. מבדא פי אל-חואר ואל-תקריב בין אל-מד'אהב, אל-קאהרה: מכתבת והבה.
 'מתכי יחד'ר מן תדח'ל ג'ואר אל-ימן', אל-ג'זירה, 10.11.2009,
<http://www.aljazeera.net/NR/exeres/753CAA96-571B-4ECF-A08B-7BBF1E200A4>

Brunner, Rainer, forthcoming. 'Shiite-Sunni Relations in Modern Times', *Encyclopaedia Iranica*, 1-13.

Gleave, Robert, 2007. *Scripturalist Islam: The History and Doctrines of the Akhbari Shi'i School*, Leiden: Brill.

Goldziher, Ignaz, 1971 [1889-1890]. *Muslim Studies* (Translation From German: C. R. Barber and S.M. Stern), 2 Vols., London: Allen & Unwin.

Graham, William Albert, 1977 [1943]. *Divine Word and Prophetic Word in Early Islam: A Reconsideration of the Sources, with Special Reference to the Divine Saying or Hadith Qudsi*, The Hague: Mouton.

Litvak, Meir, 2009. "More Harmful than the Jews": Anti-Shi'i Polemics in Modern Radical Sunni Discourse', in: Mohammad Ali Amir-Moezzi,

עימות והתקרבות ביחסי הסונים והשיעים: סקירת ספרות

Meir M. Bar-Asher and Simon Hopkins (eds.), *Le Shi'isme Imamite Quarante ans Apres: Hommage a Etan Kohlberg*, Turnhout: Brepols, 293-314.

Schacht, Joseph, 1967. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford: Clarendon Press